

„Az európai irodalom története” mint önéletrajz

FERENCZI LÁSZLÓ

A Szigorú Úrmő uralja a századforduló irodalmát. Neve és neme változik, de mivel már a Múzsák is asszonyok voltak, legillőbb azon a néven szólítani, melyen Carl Spitteler szólította. Néha a megszemélyesítés elmarad, csak a fogalom és mérték marad, az Irodalom nagy betűvel írva, ahogy Babits Mihály írta *Az európai irodalom történetében*.

A századfordulóra a szekularizált mérték vagy – másként megfogalmazva – a vallással egyenértékű művészet koncepciója már hagyománnyá vált. A hagyomány kezdetei a XVIII. század közepére nyúlnak vissza. Voltaire egyik legismertebb írásában négy korszakot azért emel ki az emberiség történetéből, mert a művészetek azokban voltak a legfejlettebbek. Egyik alig ismert írásában pedig először emlegette együtt Aiszkhülosz és Ezékiel nevét. Baudelaire fároszokról szól, Emerson az emberiség képviselőiről, és Victor Hugo Shakespeare-esszéjében, melyet Hevesi András is emleget Babits könyvét méltatva, az örökkévaló nagy költők névsora szinte refrénszerűen tér vissza. De már Voltaire és Hugo között André Chénier és Shelley a költőket a világ öntudatlan törvényhozóinak nevezi. Ezra Pound, aki Babitscsal egyidőben indult és aki Babitscsal egyidőben fedezte fel Dantét, nemcsak az összehasonlító irodalomtörténet híve volt, hanem olyan esztétikát is igényelt, mely egyazon mérlegen mérlegeli

Tibullust és Yeatset. Ezt az igényt Babits valósította meg, akinél a nagy alkotók századokon keresztül nyúlva fognak egymással kezét – és a kézfogás gesztusa biztosítja a műromolhatatlan szerkezetét. Nem az ötlet volt új, miszerint kezdetben volt a világirodalom és csak azután alakultak ki az egyes nemzeti irodalmak – hiszen Babits minden valószínűség szerint olvasta a méltatlanul elfeledett Budapesti Szemlelékben közzétett cikksorozatát – hanem a következetesség és megformálás. A Szigorú Úrnőre tekintő művész látomása és fölénye.

Az európai irodalom története műfaji megjelölése változatos. Babits nevezi könyvét regénynek, krónikának, vallomásnak, naplónak, csevegésnek és nem szabályos irodalomtörténetnek is. „A regényíró és a kritikus vázlataiban közös pontról indul ki. Ebben jelentkeznek a formák. Az egyik meg akarja mutatni, meg akarja magyarázni az ember tetteit, a másik be akar mutatni, meg akar magyarázni egy irodalmi művet” – mondja Georges Brandes és nyomában Schöppflin Aladár is. „A kritika a legszubjektívebb műfaj, mert amikor azt hisszük, hogy másokról beszélünk, magunkról beszélünk” – állítja René de Gourmont, akit ez a vállalt szubjektivitás bátorít arra, hogy – a szimbolizmusért küzdve – a középkori latin liturgikus szövegeket műalkotásként, költészetként olvassa. A *Mystique latine* az *Amor Sanctus* előfutára és az *Amor Sanctus* az európai irodalom egyik meghatározó fejezete. „A kritika a lélek kalandja a mesterművek között” – mondja Anatole France, és hozzáteszi, hogy az önéletrajz egyik változata. Maga Babits Sainte-Beuve kritikáit mint a regény egyik változatát említi.

Amikor Az európai irodalom története megjelent, a kritikusok önéletrajzot emlegettek. Érdemes lenne egyszer összevetni a kritikákat, most csak egy mozzanatot említenék. Schöppflin, Karinthy Frigyes, Nagy Endre – tehát a Babits-nemzedék számára – a mű szabálytalansága tökéletesen szabályos. Nem hisznek a szigorú műfaji kötöttségekben, Karinthy egyik prózai írásának a *Ballada a néma férfiakról* címet adta, a Valéry-

fordító Nagy Endre önéletrajzát a kabaré történetével vegyítve mondta el. A *Hajnali beszélgetések* Lukács Milossal az egyik legjobb magyar esszé. Nemzedéktársuk, Valéry mondotta, hogy minden filozófia egy önéletrajz töredéke. Ez a nemzedék (a szó nem jó, nem pontos, mert egységes nemzedék nincs) még nem ismeri a „ha mindent megérttek, hol maradok én” dilemmáját és úgy gondolja, hogy mások problémáinak megértése saját hivatástudatának mércéje. Ez a nemzedék (a szó, ismétlem, nem jó, mert Lukács György is ugyanahhoz a nemzedékhez tartozott) még eléggé magabiztos, eléggé individualista ahhoz, hogy bízzon a kompromisszumokban és az árnyalatokban. A Szigorú Úrnő tisztelete a belső szabadság lehetősége volt.

Halász Gábor és nemzedéke számára *Az európai irodalom története* sokkal problematikusabb. Halásznak kész formulái vannak: az önéletrajzok divatját éljük és Babits műve az idő visszakeresése, azaz az ifjúságé és gyermekkoré.

Nem kétséges, hogy *Az európai irodalom története* egy ízlésforma önarcképe, ahogy Halász Gábor mondta. Amikor Mallarmé, legalábbis Valéry szerint, a költészetet abszolút valónak nevezte. Amikor Viktor és Stefan Dedalus sorsát Spitteler, illetve James Joyce végsőkéig azonosulva beszélik el. Azok a nevetségesek, akik őket tartják nevetségeseknek.

Babits irodalomtörténete több, mint az ifjúság és a gyermekkor visszakeresése. Egy hagyomány és egy hivatás története, a hagyomány és a hivatás pedig szétválaszthatatlan. A hagyomány és hivatás valamikor kétezeröt száz-háromezer évvel korábban kezdődött. Babits ennek az élő hagyománynak és mindig megújuló hagyománynak a történetét mondja el. Családtagként egy család történetét beszéli el, aki már 1913-ban, a *Pokol* fordítását bevezetve kijelentette, hogy nem vállalkoznék Dante tolmácsolására, ha nem tartaná magát hozzá méltónak. Babits hangütése familiáris, bensőséges és tiszteletteljes, olykor évődő. *Az európai irodalom története* egy nagy, egyre inkább szerteágazó, egy-egy ágában kiháló (vagy

inkább csak tetszhalott), de éppen a megírás történetében halálos veszélybe került család története.

Babits bevezetőjében nyomatékosan hangsúlyozza, hogy csak azokról ír, akiket olvasott, sőt – újabb megszorítás – csakis azokról, akikhez személyes köze van. A család nagy, akkor is, ha a családi krónikás nem mindenkivel tartja a rokonságot. Nem vállalja az újdonsült rokonokat az Európán kívüli világban, a néger és óceániai névtelen művészeket, akikkel – őszintén szólva – csak a képzőművészek, a festők és szobrászok tartják a rokonságot, de ők annál meghökkentőbb módon. Babits nem igényli a kínai és japán rokonságot sem, noha a távolkeletiekkel már Kosztolányi, a műfordító, felvette a kapcsolatot. Továbbá: Babits kirekesztette az *Ótestamentumot* a világirodalomból, azaz az európai irodalom történetéből. Antijudaizmus? Antiprotestantizmus? Rejtett polémia Adyval? Vagy egyfajta idegenkedés, mint ahogy a spanyoloktól is idegenkedett? Vagy az *Ótestamentumot* túlságosan is ideológusnak, elkötelezettnek vagy nemzetinek tartaná, ahol a tiszta költészet számára nem terem babér? Babits a francia újkatolikusokkal sem rokonszenvezett. Babits korlátozza a családot – vagy éppen a korlátok felállításával teremt családot. Csak azokról szól, akihez személyes köze van és jobbra csak azokról, akiket szeret. Mert például Kleistet nem szereti –, de a nacionalizmus is Európa. Ágostont szereti, de fenntartásait nem hallgatja el: részben azoknak volt igazuk, akik ellen Ágoston az *Isten államát* írta. Mert a kereszténységnek is szerepe volt abban, hogy Rómát feldúlták a barbárok. Egy ízben feltör Babitsból a sóhaj: ha a XIX. század békéje fennmaradt volna! És rögtön utána a kérdés: hol tartana az emberiség, ha a római birodalom nem bomlott volna fel.

A korlátozásokkal válik Babits műve emberi méretűvé. Egy ember vallomása olvasmányairól, egy ember beszámolója a családról, első kézből, archív anyag nélkül. Élmény és vallomás. Olyan élmény, amely továbbadható, ellenőrizhető és ami a legfontosabb: folytatható. A folytatás reményében írta meg

könyvét Babits, talán mégsem szakad meg a család. Babits irodalomtörténete az élő irodalom története: Tibullus és Yeats egyazon mérlegen mérhető.

A mű első része családi képek, pontosabban családi mozgóképek sorozata. Mert ez a nagy mű állandó mozgásban van a személyes hang és az alapelv miatt: a nagy egyéniségek századokon keresztül kezet nyújtanak egymásnak. A második kötettel, amikor a család szerteágazik, a mű szerkezete megváltozik, a portrészorozatot az Annales váltja fel. Babits egy régóta lenézett műfajt újít fel. Belejátszhatott ebbe a társadalmi regény gyakorlata, a szimultanista költészet kihívása és a film montázstechnikája. És nem utolsósorban Babits, a költő és szerkesztő tapasztalata: az egyidőben dolgozó írók és főként műveik között kölcsönhatás lehetséges. Nincs feltétlenül kölcsönhatás –, de lehetséges.

Az *európai irodalom története* első részében egy-egy életmű a legkisebb egység, a második részében egy-egy egyedi mű. Az anyag – maga Babits szól erről könyve egyik passzusában – visszahat az egész koncepcióra vagy szerkezetre. Babits e vallomását tartom olyan fontosnak, mint Thomas Mann princetoni előadását a *Varázshegyről*, melyben az anyag ellenállásáról beszélt. De talán még fontosabb, mert ezt a felismerését Babits beépíti művébe: műhelygondjairól, műhelytapasztalatairól művön belül beszél. Az *európai irodalom története* regény, novella, krónika, annales, prózavers, zsurnalisztika, napló.

Többféle mozgás figyelhető meg a műben. Mindenekelőtt a szűkebb értelemben vett kronológiai mozgás, ahogy életműről életműre, majd könyvről könyvre halad előre a történet. A második kötetben, amikor évről évre és könyvről könyvre bomlik a történet, a diakrón mozgás mellett megjelenik a szinkron mozgás is. Van egy nagy időbeli mozgás előre, és végül, az állandó visszautalás hátra. Emiatt az értékek állandó mozgásban vannak. Ahogy egy-egy ember saját életében is olykor csak jóval később észleli-tudatosítja egy-egy esemény jelentőségét, úgy az irodalom történetében is a pozitív

vagy negatív felismerés vagy újraértékelés csak később történik. Az *Oedipus* tragédiákról csak nemrégiben tudatosították, hogy detektívtörténetek. Aztán hamarosan freudista értelmezést is kaptak. A művek élnek a maguk önálló életét, és mert önálló életet élnek – egyidejűek.

A család – modern család és nem bibliai vagy római – egyénekből áll. A világirodalom a nagy egyéniségek műve. Művészek –, s csak azután költők, írók, regényírók, drámaírók, esszéisták, történészek, filozófusok, írástudók. A műfajnak nincs jelentősége – talán mert Babits maga is minden műfajban dolgozott –, ahogy magán a családon belül sincs jelentősége annak, hogy kinek mi a foglalkozása. És hogy kinek milyen a magánélete.

Már az első kritikusok felfigyeltek arra, hogy Babits szövege tele van ellentmondással. A nemzeti irodalmak kialakulását sajnálja, de a legnagyobb szeretettel (bár lehet, hogy csupán a legnagyobb terjedelemben?) a XIX. századról ír. Egy hasonlóan nagy ellentmondásra viszont nem figyelmeztettek. Babits a kultúra általános süllyedéséről beszél a polgári korszakban, megvetően ír a polgári irodalomról –, de ugyanakkor a legnagyobb elismeréssel szól a csodálatos XIX. századról, és ezen belül is a viktoriánus korszakról. Ez utóbbit, most már művön kívül, egy vitacikkében meg is védi Halász Gáborral szemben, akit elmarasztal azért, mert túlságosan is naprakészen tájékozott vagy naprakészen ítélkezik. Tucatjával lehetne idézni az ellentmondásokat: ezek a regény élnkségét fokozzák. Rokonszenvek és ellenszenvek a művészetben, akárcsak a szerelemben, logikai kategóriákba nem sorolhatók.

A hagyomány él. Elég felütni a klasszikusokat, hogy megszabaduljunk a klasszicistáktól, mondja Babits. Sohasem a hagyomány béklyóz meg, hanem csupán a hagyomány egy kiragadott, megmerevített kis töredéke. A legnagyobb újítók mindig mélyen a hagyományban gyökereztek, legfeljebb nem a kanonizált, hanem az annál sokkal gazdagabb hagyományban. Malraux állította egyik posztumusz könyvében, hogy az

irodalomtörténetek tévednek, amikor feltételezik, hogy az irodalom Villontól Verlaine-ig halad. Holott fordítva: Verlaine-től megy Villonig. Babits elképzelése más: a folyamat kétirányú: egyidejűleg Villontól Verlaine-ig és Verlaine-től Villonig. És emiatt oly eleven a regény. Regény? A regénynek könyvtáryi irodalma van. Két megközelítési kísérletet ragadok ki. Forster szerint a regény alapvető tulajdonsága történetelbeszélő tulajdonsága. Lawrence szerint a regény csaknem mindenről csaknem mindent elmondhat. Huxley az esszére alkalmazza Lawrence szavait. Babits történetet beszél el és közben legfontosabb értékeiről és szorongásairól ad számot.

Egy ember sokféleképpen beszélheti el életét. Írhat családjáról, szerelmeiről, utazásairól, írhat a politikáról, írhat találkozásairól. A modern európai önéletrajzot Rousseau *Confessionese* és Goethe *Dichtung und Wahrheitje* határozza meg. Babits mindkettőtől eltér, ahogy harmadszázaddal később az Anti-Mémoires-t fogalmazó Malraux is más utat választ. Babits hősei a világirodalom nagy alkotói, Malraux-é pedig korunk neves politikusai, művészei. Valaha, az önéletrajzát író Voltaire átsíklott gyermekkorán és megvetően mellőzte a felesleges, felcserélhető részleteket. Minden írás – válogatás, értékelés. Babits az életnek célt és értelmet adó hivatásról beszél. Az élet értéke a mindennapi tapasztalat és a metafizika síkján egyaránt a műalkotás. Babits az „emberi méltóságról” (Baudelaire) beszél, ahogy évezredek változó és mégis állandó tapasztalatát egyetlen érzékenység észleli, vállalja és áthasonítja. A Szigorú Úrnő szolgálata a belső szabadság lehetősége. Az európai irodalom története szakadatlan dialógus a halállal a halálon átmenő értékek megnevezésével.¹

1 Babits Mihály könyvét mint irodalomtörténetet Babits, Denis de Rougemont, Priestley és a többiek (In: Mint különös hírmondó. Tanulmányok és dokumentumok Babits Mihályról, szerk. KELEVÉZ Ágnes, Budapest, 1983. 69–79) c. tanulmányomban elemeztem. Némileg átdolgozott formában megjelent franciául is: *Trois conceptions de la littérature universelle: Babits, Rougemont et Priestley*, In: *Littérature comparée/Littérature mondiale – Comparative Literature/World Literature*, ed. par Gerald GILLESPIE, New York, 1991. 73–80.